

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ІВАНА ОГІЄНКА

Історичний факультет

Кафедра всесвітньої історії

Дипломна робота магістра

«ПІДРУЧНИКИ З ІСТОРІЇ ДЛЯ ЗАКЛАДІВ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМА ЗМІСТУ ТА ПРАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ»

Виконала:

студентка II курсу магістратури
напряму підготовки 014 Середня освіта (Історія)
денної форми навчання

Швець Христина Павлівна

Науковий керівник:

доктор історичних наук, професор
Копилов Сергій Анатолійович

Рецензент:

Кам'янець-Подільський, 2019 року

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4-7
РОЗДІЛ 1 ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Історіографія проблеми.....	8-16
1.2. Джерельна база та методологія дослідження.....	16-28
Висновки до розділу I.....	28-29
РОЗДІЛ 2 ПІДРУЧНИК З ІСТОРІЇ ТА ПРОБЛЕМА ЙОГО ЗМІСТУ	
2.1. Основні вимоги до підручника з історії: загально-методичний аспект.....	30-43
2.2. Практика вирішення проблеми змісту навчального матеріалу: підходи та перспективи.....	43-59
Висновки до розділу II.....	60-61
РОЗДІЛ 3 ВИКОРИСТАННЯ ПІДРУЧНИКА З ІСТОРІЇ В ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	
3.1. Шкільний підручник як засіб організації компетентнісного підходу навчання.....	62-79
3.2. Організація роботи з підручником на уроках історії в школі: з досвіду роботи.....	79-96
Висновки до розділу III.....	95-96
ВИСНОВКИ.....	97-100
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	101-115
ДОДАТКИ	

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

МОН – Міністерство освіти і науки

НАН – Національна академія наук

НАПН – Національна академія педагогічних наук

НДІ – Науково-дослідний інститут

ОУН – Організація українських націоналістів

ППО – післядипломна педагогічна освіта

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

УПА – Українська повстанська армія

ВСТУП

Актуальність теми. Початок 2000-х рр. – доба переходу до інформаційного суспільства, в якому якість людського потенціалу, рівень освіченості й культури населення набувають вирішального значення. Інтеграція та глобалізація соціальних, економічних і культурних процесів, розбудова української держави потребують модернізації освітнього простору. В умовах реформування національної системи освіти особливо актуальна проблема оновлення її змісту, оскільки зміст освіти – це своєрідна модель вимог суспільства до формування молодого покоління. Матеріальним носієм предметного змісту, засобом його реалізації є підручник, тому розробка і створення підручників нового покоління – пріоритетне завдання розбудови національного шкільництва.

Проблема навчальної книги тісно пов'язана з теорією шкільного підручника й процесом його створення на важливому етапі розвитку середньої освіти. Її концептуальною основою є теорія шкільного підручника, як галузь педагогічного дослідження, що вивчає дидактико-методичні аспекти даного виду навчальної літератури, а також закономірності конструювання підручника як книги (дизайн, поліграфічне оформлення, ілюстрації тощо), тобто розвивається на взаємозв'язку дидактики та книгознавства. Зазначена галузь невіддільна від процесу підручникотворення, є теоретичним підґрунтям його практичної реалізації. Цікаві, оригінальні, науково обґрунтовані вирішення тих чи інших завдань, пов'язаних з підготовкою змісту підручника, збагачують концепцію навчальної книги, є джерелом нових ідей, теоретичних положень. Таким чином, вивчення досвіду практичного використання підручника для середньої школи є важливим джерелом розробки сучасної стратегії підручникотворення в галузі середньої освіти України. Саме історико-педагогічний підхід дозволяє глибше зрозуміти закономірності поступового розвитку педагогічних явищ, їхню зумовленість суспільними, соціально-культурними та іншими чинниками,

виявити взаємозв'язки, об'єктивно оцінити сучасний стан і з'ясувати загальні тенденції розв'язання проблеми.

Проблема змісту і практики навчальної книги в історико-педагогічному аспекті ще не знайшла належного відображення в науковій літературі, хоча її вивчення має тривалу історіографічну традицію.

Об'єктом дослідження є підручникотворення у галузі шкільної освіти.

Предметом дослідження є підручники з курсу для закладів середньої освіти України та практика використання їх на заняттях з історії.

Хронологічні межі роботи охоплюють період від 1991 р. до 2019 р. Нижня хронологічна межа вважається початком докорінних перетворень у суспільно-політичному житті країни, становленням якісно нової системи освіти, розробкою і запровадженням Державного стандарту загальної середньої освіти в нових соціальних умовах – державної незалежності України – і розглядаються нами як своєрідний рубіж у дослідженні проблеми. Верхня хронологічна межа визначена до 2019 р.

Метою дослідження є всебічний аналіз підручників з історії для закладів середньої освіти, узагальнення їх змісту та практичного використання.

Для реалізації поставленої мети визначено такі **завдання**:

- проаналізувати історіографію проблеми, охарактеризувати джерельну базу та визначити методологічні завдання дослідження;
- визначити й обґрунтувати основні загально методичні вимоги до підручника з історії;
- охарактеризувати підходи та перспективи щодо вирішення проблеми змісту навчального матеріалу в підручнику з історії та використання його на практиці;
- дослідити роль і значення шкільного підручника як засобу організації компетентнісного підходу навчання історії в школі;
- проаналізувати досвід організації роботи з підручником на уроках історії в школі.

Методологічну основу роботи становлять фундаментальні принципи науковості, об'єктивності та історизму; філософські положення системного підходу як методологічного способу пізнання особливостей розвитку історико-педагогічних явищ; положення теорії пізнання, зокрема про активну роль особистості у засвоєнні знань, необхідність поєднання чуттєвого і раціонального у пізнавальному процесі; принцип взаємозв'язку навчання та розвитку; діяльнісний підхід до процесу засвоєння знань, умінь та навичок; концепції психолого-педагогічного забезпечення особистісно орієнтованого, розвивального навчання у середній школі; нормативні-правові документи, що стосуються системи шкільної освіти.

Для розв'язання поставлених завдань у роботі використовувався комплекс методів історико-педагогічного дослідження, що доповнювали один одного. Серед них: історико-педагогічний аналіз і синтез (для визначення вихідних положень дослідження – об'єкта, предмета, мети, завдань); проблемно-генетичний метод (з метою виявлення генези теорії шкільного підручника та практики її реалізації в середній освіті); порівняльно-зіставний (простежувалися погляди різних учених і практиків на досліджувану проблему); хронологічний (використовувався для обґрунтування етапів процесу підручникотворення та виявлення тенденцій цього процесу в галузі середньої освіти).

Задля розробки теоретичної моделі підручника для середньої школи у дослідженні також застосовувалися системно-функціональний і системно-структурний методи та метод моделювання. Вивчення навчальних програм і підручників, метод незалежних характеристик (рецензії та відгуки на окремі підручники) дали змогу нагромадити достатній фактологічний матеріал як необхідну умову обґрунтування теоретичних узагальнень. Методи якісного і кількісного аналізу й обробки результатів і статистичних даних дозволили довести їх об'єктивність.

Зв'язок з науковими програмами. Магістерська робота виконується згідно науково-дослідної та навчальної програми кафедри всесвітньої історії

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та в контексті загальнонаукових програм вивчення курсу історії України.

Новизна дослідження полягає в здійсненні комплексного історико-педагогічного аналізу проблеми змісту та практичного використання підручника з історії в галузі середньої освіти України. Автором було виділено, обґрунтовано та охарактеризовано забезпечення підручниками закладів середньої освіти в умовах державної незалежності України; виявлено та проаналізовано сучасні тенденції підручникотворення для цієї ланки освіти. Розроблено цілісну модель підручника для закладів середньої освіти, а саме виділено його провідні функції, проаналізовано теоретичні основи навчального тексту як важливого структурного компонента підручника, виділено дидактичні основи використання ілюстративного матеріалу у структурі підручника тощо. Здійснено історіографічний аналіз проблем змісту шкільного підручника, виділено найважливіші аспекти в його розвитку; проаналізовано процес підручникотворення на сучасному етапі та виявлено його інваріантні характеристики.

Апробація роботи. Зміст роботи, окремі її статті були висвітлені на звітній студентській науковій конференції у квітні 2019 р., та надруковані у збірниках наукових праць студентів і магістрантів історичного факультету К-ПНУ імені Івана Огієнка (2018, 2019) [130, 131] та обговорювалися на засіданні кафедри всесвітньої історії (листопад 2019).

Практичне значення роботи. Результати дослідження можна використовувати на уроках з історії України та всесвітньої історії в загальноосвітніх закладах, а також для підготовки до семінарських занять у вищих навчальних закладах, написанні методичних рекомендацій для вчителя тощо.

Структура роботи. Робота складається зі переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів й підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Загальний обсяг роботи становить 125 ст., з них 97 ст. основного тексту.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження дозволили обґрунтувати такі висновки.

1. Підручникотворенню приділяли значну увагу фахові історики та вчені-методисти упродовж останніх десятиріч ХХ ст. Вони досліджували різні аспекти цього процесу, зокрема його мету, структуру, функції та особливості змістового наповнення шкільної навчальної книги. Історіографія поділена на кілька основних груп. До першої увійшли узагальнюючі праці з проблеми вивчення змісту підручника з історії. Другу групу складають роботи в яких йдеться, про застосування компетентнісного підходу в шкільному підручнику, а останню групу репрезентують матеріали періодичних видань.

2. Історіографічний аналіз проблеми дає підстави стверджувати, що окреслена проблема не знайшла належного висвітлення. Наявні праці носять здебільшого загальний характер або відтворюють лише окремі грані проблеми. Потребують з'ясування такі аспекти: співпраця академічної науки, закладів вищої освіти, педагогічної спільноти з громадськими інституціями щодо вдосконалення шкільної історичної освіти; запозичення у цій справі європейського досвіду; розробка нормативно-правової бази означеного процесу. Джерельна база дослідження умовно поділена на кілька групи. Перша – законодавчі акти вищих органів державної влади України. До другої групи відносяться документи Міністерства освіти і науки України, навчальні програми. Третя – підручники й посібники з історії України та всесвітньої історії, хрестоматії, що з'явилися у 1991–2016 рр. Слід зазначити, що в роботі джерельній базі приділена значна увага.

3. Підкреслено, що підручник – один з найважливіших засобів навчання. Проблема створення якісного підручника історії була і залишається на сьогоднішній день важливим предметом обговорення та критики педагогічної громадськості. Однією з надзвичайно гострих проблем сьогодення є розробка вимог щодо створення якісного підручника з історії та критеріїв його оцінки. Основна вимога до ефективності навчальної книги – її

відповідність параметрам державної системи освіти та змісту навчального предмету. Також, встановлено ще такі важливі вимоги до підручників з історії: науковість змісту навчального матеріалу; простота та доступність викладу матеріалу; чіткість формулювання визначень, понять, правил, законів, ідей; пропорційний розподіл навчального матеріалу за розділами й параграфами; ілюстрованість; відповідне видавниче оформлення, поліграфічне й технічне виконання; компоненти підручника. Відхилення від вимог стандарту і програм роблять підручник неконкурентноздатним.

4. Доведено, що підручник як модель процесу навчання знаходить своє відображення у змісті навчальної книги та в дидактичній організації навчального матеріалу. Тому важливим є вивчення науково-методичного досвіду створення шкільних підручників історії, дослідження їх поетапного вдосконалення. Це дозволило нам виявити загальні тенденції створення шкільного підручника історії та здійснити прогноз його розвитку на перспективу, з'ясувати чинники, що впливають на процес його вдосконалення.

5. З'ясовано, що процес створення нових шкільних підручників з історії в Україні розпочався на початку 1990-х р. і триває до цього часу. Українські дослідники поділяють цей процес на кілька основних етапів. Кожний цих періодів мав свої особливості. Першим кроком стало опублікування 1992 року проекту програми з історії України та орієнтовного тематичного планування із всесвітньої історії, на основі яких було створено перше покоління вітчизняних підручників з історії. Другий етап підручникотворення історії припадає на другу половину 1990-х років. Це час формування змісту курсів історії України та всесвітньої історії за новими схемами, відхід від формаційного підходу як єдино правильного та спроби впровадити цивілізаційний підхід. Упродовж 2001–2005 рр. розроблялися нові концепції шкільної історичної освіти, що було зумовлено редагуванням навчальної програми з історії. Підручники третього покоління були значно логічніше та послідовніше побудовані і мали достатньо розгалужений

методичний апарат, ширшу ілюстративну базу, переважно зорієнтовані на продуктивну діяльність учнів як під керівництвом учителя, так і самостійно. У змістовому аспекті їх побудовано на ідеї державотворення. Етап 2006–2014 рр., характерний тим, що поряд з існуючими підручниками видавались і нові, кожен з яких мав «своє обличчя» і відрізнявся один від одного, як за змістом так і за методичним апаратом. 2014-2019 рр. – як один з найпродуктивніших періодів оновлення змісту шкільного курсу історії України. За час діяльності національно-центричного уряду П. Порошенка було повністю виокреслено властивим дотеперішнім підручникам канон української історії як історії століттями кривдженої нації-жертви. Нарівні з програшними сторінками минулого надано чимало уваги його успішним аспектам, реалізованим у особистісних, соціальних чи культурних досягненнях конкретних людей, а також прикладам різноплановості позицій українців у державах, до складу яких входила українська територія. Таке переакцентування, на нашу думку, наближує учня до реального, а не ідеологічно сконструйованого минулого, а також, сприяє формуванню позитивної самооцінки власної нації, а отже, прищеплюватиме почуття певності і стабільності щодо її майбутнього.

6. Доведено, що з метою покращення якісного наповнення шкільних підручників з історії потрібно посилити вимогливість до процедури проведення Всеукраїнського конкурсу щодо оцінки їх текстів. Слід, на нашу думку, ще удосконалювати структуру та змістове наповнення шкільних підручників з історії України та всесвітньої історії; збільшити кількість годин на вивчення історії; покращити матеріальну базу її викладання; усунути політичний вплив на цей процес. У справі реформування шкільної історичної освіти корисним буде також запозичення кращого зарубіжного досвіду як результату розширення й активізації Україною міжнародного освітнього співробітництва.

7. Відзначено, що потреба досягнення учнями запланованих результатів навчання зосереджує увагу науковців і практиків на компетентнісному підході. Саме такий підхід в освіті, як інструмент її оновлення і досягнення

нею сучасної якості, в останні роки став предметом активного осмислення в європейському і українському освітніх просторах. У контексті компетентнісної парадигми освіти характер і цілі конструювання підручників дуже змінюються, так само як і методика їх використання на уроці. Підручник стає насамперед не джерелом інформації, а путівником для самостійного навчання і практики учнів та засобом організації навчального процесу для вчителя. Сучасне викладання історії вимагає від учителя впровадження активних форм використання змісту підручника, що не тільки надають уроку необхідної динаміки, а й сприяють навчально-виховному процесу, закладаючи основи активної життєвої позиції школярів.

8. Уміння працювати з підручником в школі є одним із найважливіших умінь, яким необхідно володіти учням загальноосвітніх навчальних закладів. При організації роботи з підручником на уроках історії надзвичайно важливою є здатність учителя враховувати особливості організації пізнавальної діяльності учнів. Формування та розвиток гносеологічних умінь здійснюється декількома етапами: ознайомлення з умінням, усвідомлення його сенсу; початкове оволодіння вмінням; самостійне виконання практичних завдань; удосконалення вміння. Кожний етап формування умінь працювати з підручником в учнів потребує відповідних методів, прийомів та засобів навчання. Першочергове завдання вчителя – правильно їх підібрати. Теоретичним підґрунтям такого добору, на наш погляд, мають стати відповідні дидактичні і методичні засади розуміння структури та змісту навчального процесу взагалі та навчання історії в основній школі зокрема. Сучасні підручники укладаються згідно вимог розроблених науковими установами. Вони, як правило, наповнені яскравими ілюстраціями, карто-схемами, таблицями, тестами самоконтролю, словниками і глосаріями. Таке різноманіття не лише сприяє організації різних видів пізнавальної діяльності, але й розвитку предметних компетентностей, що залишається основою в навчанні історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

І. Джерела:

1. Агібалова К. В., Донської Г. М., Духопельников В. М. Всесвітня історія: Середні віки: Пробний підручник для 7 класу середньої школи. Київ: Освіта, 1995. 334 с.
2. Баханов К. Методичний посібник з історії України. 7 клас. Традиції та інновації у навчанні історії в школі. Київ: Генеза, 2000. 140 с.
3. Бердичевський Я. М. Всесвітня історія: Підручник для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Запоріжжя: Прем'єр, 2009. 320 с.
4. Бураков Ю. В., Кипаренко Г. М., Мовчан С. П., Мороз Ю. М. Всесвітня історія. Новітні часи. (1945-1996). Підручник для 11 класу середньої школи. Київ: Генеза, 1996. 276 с.
5. Віднянський С. В. Всесвітня історія. Новітня історія: Навч. посібник для 11 кл. Київ: Фаренгейт, 2001. 368 с.
6. Власов В. С. Історія України: Підручник для 7 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2004. 280 с.
7. Гісем О. В. Всесвітня історія. 9 кл.: Підручник для загальноосвіт. навч. закл. Харків: «Ранок», 2009. 224 с.
8. Голованов С. О. Історія стародавнього світу: Підручник для 6 кл. Київ: Грамота, 2006. 296 с.
9. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). Київ: Райдуга. 1994. 61 с.
10. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. URL. http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/state_standards
11. Духопельников В. М., Донської Г. М. Всесвітня історія: Середні віки (кінець XV – середина XVII ст). Пробний підручник для 8 класу середньої школи. Київ: Освіта, 1995. 330 с.
12. Експертиза шкільних підручників: інструктивно-методичні матеріали для експертизи електронних версій проектів підручників для учнів 8 класу

загальноосвітніх навчальних закладів [посібник] / За заг. ред. О. М. Топузова, Н. Б. Вяткіної. Київ: Педагогічна думка, 2016. 128 с.

13. Загальні вимоги до змісту та оформлення навчальних посібників та навчально-методичної літератури: методичні рекомендації для викладачів на основі чинних нормативних документів / [уклад. Л. О. Котлова]; Житомир, 2014. 56 с.

14. Концептуальні засади сучасної шкільної історичної освіти: зб. док. і наук. пр. / ред.: К. О. Баханов; Бердян. держ. пед. ун-т, Ін-т педагогіки АПН України. Бердянськ, 2007. 268 с.

15. Концепція та програми викладання історії України в школі (проекти): Матеріали IV та V Робочих нарад з моніторингу шкільних підручників історії України. Упоряд. та ред. Н. Яковенко, Л. Ведмідь. Київ, 2009. 126 с.

16. Кульчицький С. В., Коваль М. В., Лебедева Ю. Г. Історія України: Підручник для 10 кл. Київ: Освіта, 1998. 288 с.

17. Ладиченко Т. В. Всесвітня історія: Підручник для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2009. 240 с.

18. Лебедева Ю. Г. Методичні рекомендації до підручника «Історія України» для 10 кл. Київ: Освіта, 1999.

19. Лях Р. Д., Темірова Н. Р. Історія України: підруч. для 7 кл. Київ: Генеза, 2005. 192 с.

20. Майборода О. М. Новітня історія період після Другої світової війни: навчальний посібник для 11 класу середньої школи. Київ: Освіта. 1995. 238 с.

21. Мішина І. А., Жарова Л. М., Міхеєв А. А. Всесвітня історія: Епоха становлення сучасної цивілізації (кінець XV – початок XX ст.). 8 клас. Київ: Генеза, 1994. 290 с.

22. Навчальна програма з історії для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів. URL. http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_programs/1349869088

23. Освітні програми. URL. <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi>

24. Падалка С. С., Панченко П. П., Тимченко С. М. Хрестоматія з новітньої історії України. 1918–1945: Навч. посібник для 11 кл. загальноосвіт. закладів. Київ: Генеза, 2000. 336 с.

25. Падалка С. С., Панченко П. П., Толстоухова Н. Г., Турченко Ф. Г. Хрестоматія з новітньої історії України (1918–1945): Навч. посібник для 10 кл. серед. шк. Київ: Генеза, 1998. 399 с.

26. Полянський П. Б. Всесвітня історія. 1914-1939: Підручник для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2002. 288 с.

27. Пометун О. І. Всесвітня історія. Історія України: Підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закладів. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2014. 256 с.

28. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.

29. Пометун О., Гупан Н. Історія України: Підр. для 10-го кл. загальноосвітньої школи. Київ: Оріон, 2018. 195 с.

30. Пометун О., Гупан Н., Смагін І. Історія України: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: УОВЦ «Оріон», 2017. 288 с.

31. Про проведення Всеукраїнського конкурсу навчальних програм і підручників для 5-12 класів відповідно до Державного стандарту базової і повної середньої освіти // Інформ. зб. МОН України. 2004. № 5. С. 28-29.

32. Програми для середньої загальноосвітньої школи. Історія України. 5–11 кл. Всесвітня історія 6–11 кл. Київ: Перун, 1996. 126 с.

33. Реєнт О. П. Історія України: Підручник для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2009. 240 с.

34. Реєнт О. П., Дрібниця В. О. Історія України: Навч. посібник для 9 кл. Київ: Фаренгейт, 2000. 336 с.

35. Реєнт О., Малій О. Історія України. Кінець XVIII – початок ХХ століття: Посібник для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2003. 224 с.

36. Рожик М. Є., Ерстенюк М. І., Пасічник М. С., Сухий О. М., Федик І. І. Всесвітня історія. Новітні часи. 1914-1945: Підруч. для 10 класу середньої школи. Київ: Генеза, 1996. 320 с.
37. Рубльов О. С., Дрібниця В. О. Історія України: Навч. Посібник для 11 кл. Київ: Фаренгейт, 2000. 156 с.
38. Сарбей, В. Г. Історія України: ХІХ- початок ХХ століття [Текст] : підручник для 9 кл. серед. шк. Київ: Генеза, 1996. 248 с.
39. Сергієнко Г. Я., Смолій В. А. Історія України (з найдавніших часів до кінця ХVІІІ ст.): Навч. посіб. для 7–8 кл. Київ: Освіта, 1995. 254 с.
40. Смолій В. А., Степанков В. С. Історія України: Давні часи та середньовіччя: проб. підруч. для 7 кл. Київ: Освіта, 2000. 270 с.
41. Смолій В. А., Степанков В. С. Історія України: підручник для 7 кл. загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Генеза, 2016. 240 с.
42. Сотниченко В., Ільюшина О. Анонс-посібник з історії України і всесвітньої історії // Історія в школі. 2002. №8. С.22-29.
43. Струкевич О. К. Історія України: Підручник для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2009. 288 с.
44. Турченко Ф. Г. Історія України: Підручник для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2009. 352 с.
45. Турченко Ф. Г., Тимченко С. М., Панченко П. П. Новітня історія України. Частина друга. 1939-2001. Підручник для 11 кл. Київ: Генеза, 2001. 384 с.
46. Шалагінова О., Шалагінов Б. Б. Історія стародавнього світу: Підручник для 6 кл. загальноосвіт. школи. Київ: Генеза, 2006. 288 с.
47. Шалагінова О., Шалагінов Б. Б. Історія стародавнього світу: Пробний підручник для 6 кл. Київ: Зодіак-ЕКО, 1994. 208 с.
48. Шкільна історія очима істориків – науковців: Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / упоряд. Н. Яковенко. Київ: Вид. ім. Олени Теліги, 2008. 128 с.

II. Наукові видання, монографії, статті

49. Баханов К. Написані з власного погляду (Перше покоління українських підручників: основні напрями модернізації) // Історія в школах України. 2004. № 5. С. 11–17.

50. Баханов К. О. Організація особистісно орієнтованого навчання: порадник молодого вчителя історії. Харків: Вид. група «Основа», 2008. 158 с.

51. Баханов К. Оновлення змісту сучасної шкільної історичної освіти: монографія. Донецьк: видання ДНУ. 2005. 326 с.

52. Баханов К. Перше покоління українських підручників з історії: проблеми та їх розв'язання // Історія в школах України. 2006. № 3. С. 15-19.

53. Баханов К. Посилення розвивальної орієнтації українських підручників з історії початку ХХІ ст. // Історія в школах України. 2007. № 3. С. 6-11.

54. Баханов К. Проблема ідейної та понятійної послідовності у підручника // Шкільна історія очима істориків – науковців: Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України [упоряд. Н. Яковенко]. Київ: Вид. ім. Олени Теліги, 2008. С. 47–65.

55. Баханов К. Український підручник з історії другої половини 90-х років ХХ століття: методичні трансформації // Історія в школах України. 2006. № 4. С. 31-38.

56. Баханов К.О. Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти. Донецьк: «ЮгоВосток», 2005. 384 с.

57. Березюк Ю. В. Особливості організаційної роботи з підручником як важлива складова професійної компетентності майбутнього вчителя // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2017. Вип. 3 (89). С. 22-26.

58. Бондар В. І. Дидактика. Київ: Либідь, 2005. 264 с.

59. Великий тлумачний словник сучасної української мови. 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.

60. Вінниченко О. «Львівська ініціатива». (Концепція єдиного курсу історії у 12-річній середній школі) // Історія в школах України. 2004. № 8. С. 10–12.
61. Выготский Л. С. Педагогическая психология. Москва: Педагогика, 1991. 480 с.
62. Вятрович В. Кому і навіщо потрібен «перегляд» історії // Дзеркало тижня. 2008. № 2 (697). 29 березня. С. 20-24.
63. Гирич І. Пристрасті навколо підручників з історії // Історія України. 2007. № 9. С. 3–7.
64. Гирич І. Чи суперечить національний міф історичній правді? // Українська історична дидактика: міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії). Зб. наук. ст. Київ: Генеза, 2000. С. 47-54.
65. Гора П. В. К вопросу о системе методов и методических приёмов обучения // Преподавание истории в школе. 1966. №3. С. 45–58.
66. Дубасенюк О. А. Концептуальні положення педагогічної підготовки майбутніх вчителів на засадах полікультурності // Проблеми освіти: [зб. наук. праць]. Вінниця–Київ, 2015. Вип. 82. С. 80–85.
67. Євтушенко Р. Підручники з історії в школах України: погляд на перспективу // Історія в школах України. 2001. № 3. С. 13-14.
68. Жосан О. Е. Шкільний підручник: яким йому бути // Управління школою. 2012. № 13. С. 73-75.
69. Зуев Д. Д. Школьный учебник. Москва: Педагогика, 1983. 240 с.
70. Іванова О. Підручник з історії: проблеми і перспективи // Історія в школах України. 1999. № 1. С. 6-8.
71. Історична освіта: європейський та український досвід. Викладання національної історії в школах Центральної і Східної Європи. Пер. з нім. Київ, 2010. 288 с.
72. Кабанова-Меллер Е. Н. Формирование умственной деятельности и умственное развитие учащихся. Москва: Просвещение, 1968. 286 с.

73. Камбалова Я. Сучасний підручник з історії: система науково-методичних вимог // Історія в школі. 2008. № 5-6. С. 16-17.
74. Коменский Я. А. Фрагменты из учебников // Избранные педагогические сочинения: в 2 т. Москва: Педагогика, 1982. Т. 2. С. 208–233.
75. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ: К.І.С., 2004. 112 с.
76. Краевський В. В. Определение функций как методологическая проблема дидактики // Проблемы школьного учебника: сборник / ред. кол. Ф. Коровкин и др. Москва: Просвещение, 1976. Вып. 4. С. 13-36.
77. Крутецкий В.А. Психология. Москва: Просвещение, 1986. 336 с.
78. Локшина О. І. Становлення «компетентнісної ідеї» в європейській освіті // Реалізація європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій школі України: матер. методологічного семінару. Київ: Пед. думка, 2009. С. 19-33.
79. Малієнко Ю. Б. Виховні аспекти змісту підручників «Історія Середніх віків» // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць. Київ: Педагогічна думка, 2014. Вип. 14. С. 382–383.
80. Малієнко Ю. Б. Пам'ятки культури у змісті всесвітньої історії // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія і методика навчання. 2013. № 10. С. 3–21.
81. Мелешко В. В. Використання сучасного шкільного підручника як провідного засобу навчання в сільській школі // Проблеми сучасного підручника. 2015. Вип. 15(2). С. 12-21.
82. Мисан В. Сучасний урок історії: традиція і новаторство. Навчально-методичний посібник. Рівне: МЕНУ ім. С. Дем'янчука, 2008. 120 с.
83. Мицик Ю. Нове чи призабуте старе: міркування про книжку «Шкільна історія очима істориків-науковців» // Історія в школах України. 2008. № 11 – 12. С. 3–8.

84. Могорита В. М. Роль та місце ілюстрацій у змісті сучасного шкільного підручника історії // Збірник наукових праць «Педагогічні науки». № 81. Том 1. Херсон. 2018. С.31-35.

85. Могорита В. М. Трансформація функцій шкільного підручника історії як навчального засобу // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2018. Вип. 60. С. 26-29.

86. Мороз І. В. Особливості другого покоління українських шкільних підручників всесвітньої історії (1996 – 2001 роки) // Проблеми сучасного підручника. 2014. Вип. 14. С. 445-458.

87. Мороз П., Мороз І. Функції сучасного шкільного підручника історії // Історія в школі. 2007. №№ 1, 2. С. 16-19, С. 14-20.

88. Муценко Я. Шкільний підручник з історії: європейське бачення // Історія в школах України. 2003. № 6. С. 39-43.

89. Огнев'юк В. До питання про зміст історичної освіти // Історія в школах України. 1998. № 2. С.5-6.

90. Омельчак Т. Використання підручника на уроці історії // Проблеми дидактики історії: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018. Вип. 9. 200 с. С.102-113.

91. Островський В. Методика роботи з текстами на уроках історії // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. 2012. № 10. С. 15-23.

92. Отрох Н. Проблеми змісту шкільної історичної освіти (Круглий стіл в Київському університеті Бориса Грінченка) // Історія України. 2010. № 31. С. 16-17.

93. Пальчевський С. С. Педагогіка: навч. посіб. Київ: Каравела, 2008. 496 с.

94. Погонєць І. В. Ілюстрування шкільних підручників: історико-педагогічна ретроспектива // Український педагогічний журнал. 2016. № 1. С. 122-134.

95. Подоляк Н. Шкільний підручник з історії середніх віків: роздуми автора // Історія в школах України. 2005. № 2. С. 22-24.
96. Пометун О. І. Реалізація компетентнісного і діяльнісного підходів у сучасному підручнику історії // Український педагогічний журнал. 2015. № 2. С. 146-157.
97. Пометун О. І. Актуальні проблеми шкільного підручника з історії // Історія в школах України. 2002. № 6. С.13-17.
98. Пометун О. І. Компетентнісний підхід у сучасній історичній освіті // Історія в школах України. 2007. № 6. С. 3-12.
99. Пометун О. І. Методичний коментар до програми 2012 року з історії для основної школи // Бібліотека журналу Історія і суспільствознавство в школах України: теорія і методика навчання. 2013. № 5-6.
100. Пометун О. І. Навчання історії без пристрастей і пересудів // Історія в школах України. 2002. № 4. С. 7-11.
101. Пометун О. І. Практика реалізації компетентнісного підходу в суспільствознавчих дисциплінах // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ: К.І.С., 2004. 112 с.
102. Пометун О. І., Гупан Н. М. Підручник як засіб виховання громадянина // Історія в школах України. 2005. № 4., С. 20-22.
103. Пометун О. І., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2005. 328 с.
104. Пометун О. Шкільний підручник з історії: ознаки нового покоління // Проблеми сучасного підручника [Зб. наук. праць]. Редкол. В. М. Мадзігон (гол.ред.). Київ: Педагогічна думка, 2000. Вип. 4. С. 159-166.
105. Пометун О. Як раціонально використати на уроці методичні можливості підручника нового покоління // Історія в школах України. 2004. № 3. С. 2-7.

106. Пометун О., Гупан Н. Особливості формування сучасного змісту навчання історії у контексті державного стандарту освіти та нових програм з предмету // Історія в школі. 2013. №7-8. С. 7-16.
107. Психолого-педагогические проблемы развития школьника как субъекта учения / Под ред. Е.Д. Божович. Москва: Московский психол.-соц. ин-т; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2000. 192 с.
108. Савченко О. Ключові компетентності – інноваційний результат шкільної освіти // Рідна школа. (серпень–вересень) 2011. №8-9. С. 4-8.
109. Сиротюк В. Д., Баштовий В. І., Цоколенко О. А. Підручник як засіб формування в учнів знань, умінь і навичок з фізики // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2012. Випуск 32. С. 218-224.
110. Стенберг Р. Дж., Форсайт Дж. Б., Хедланд Дж. Практический интеллект. СПб.: Питер, 2002. 272 с.
111. Талызина Н. Ф. Место и функции школьного учебника в учебном процессе // Проблемы школьного учебника: сборник. Москва: Просвещение, 1978. Вып. 6. 280 с.
112. Терно С. Підручник з історії сьогодні: стан і перспективи // Історія в школах України. 2004. № 1. С. 6-8.
113. Терно С. Як обрати підручник? (Поради вчителю) // Історія в школах України. 2004. № 5. С. 17-20.
114. Товпинец И. П. К дидактической характеристике функций учебника // Теоретические проблемы современного школьного учебника. Сборник научных трудов. Москва. 1989. С. 35-44.
115. Томаченко О. В. Українські шкільні підручники 1990–2009 рр. з історії: здобутки і проблеми написання // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2012. Вип. XXXIV. С. 134-139.
116. Томчук М. Методологічні засади створення сучасного шкільного підручника // Психологія і суспільство. 2011. № 4. С. 124-128.

117. Трубочева С. Е. Трансформація функцій шкільного підручника в умовах компетентнісного підходу // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць / [ред. кол., головн. ред. В. М. Мадзігон; наук. ред. О. М. Топузов]. Київ: Пед. думка, 2011. Вип. 11. 800 с. С. 17-22.
118. Трухан О. Методика роботи з підручником на різних етапах уроку історії в основній школі // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць / [ред. кол.; наук. ред. О. М. Топузов]. Київ: Педагогічна думка, 2011. Вип. 1. 800 с. С. 509-515.
119. Трухан О. Організація роботи з підручником учнів основної школи на уроках історії // Рідна школа. 2011. №8–9. С. 36-40.
120. Турянська О. Компетентнісний підхід і його місце у особистісно орієнтованому навчанні історії в школі // Молодь і ринок. 2010. №7 – 8 (66 – 67). С. 84-88.
121. Тюріна В. О. Пізнавальна перспектива і перспективні задачі: формування самостійності // Рідна школа. 1997. №9. С. 38-40.
122. Удод О. Підручник з історії України – невід’ємний атрибут держави (до 60-річчя з дня народження професора Ф. Г. Турченка) / Історія України. 2007. № 7. С. 1-5.
123. Удод О. Українська історична дидактика: академічний дискурс (До 80-річчя Інституту історії України) / За ред. В. Смолія. Київ: НАН України, Ін-т історії України, 2016. 214 с. (серія «Студії з інституціональної історії»).
124. Удод О., Верменич Я., Ковалевська О., Ясь О. Нариси з соціокультурної історії українського історієписання: субдисциплінарні напрями: колективна монографія / За заг. ред. В. Смолія; НАН України; Ін-т історії України. Київ: Генеза, 2018. 288 с.
125. Українська історична дидактика: Міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії): 36. наук. ст. Київ: Генеза, 2000. 368 с.
126. Ушинский К. Д. Собрание сочинений. Москва, 1974. 450 с.

127. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посіб. [для студ. вищ. пед. закл. освіти]. Київ: Вид. центр «Академія», 2001. 546 с.
128. Фукс А. П. Школьные учебники по отечественной истории как историографическое явление // Преподавание истории в школе. 2007. № 7. С. 18-34.
129. Шалагінова О. Чому за нашим підручником хочеться навчатися? // Історія в школах України. 2005. № 2. С. 18-21.
130. Швець Х. Підручник з історії та проблеми його змісту // Збірник наукових праць студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, 2019. Вип. 13.
131. Швець Х. Практичне використання підручника з історії в закладах середньої освіти // Збірник наукових праць студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, 2019. Вип. 16.

III. Дисертації, автореферати дисертацій

132. Баханов К. О. Теоретико-методичні засади трансформації сучасної шкільної історичної освіти: дис. доктора пед. наук: 13.00.02. Київ, 2007. 572 с.
133. Зякун А. І. Навчальна література з історії кінця 80-х – 90-х рр. ХХ ст.: історіографічний аналіз: автореф. дис. канд. іст. наук: Спеціальність 07.10.06. Історіографія, джерелознавство та спеціальні дисципліни. Київ: КНУ, 2002. 19 с.
134. Зякун А. І. Навчальна література з історії кінця 80-х – 90-х рр. ХХ ст.: історіографічний аналіз: дис. канд. іст. наук: 07.10.06. Київ: КНУ, 2002. 184 с.

135. Камбалова Я. М. Методика створення шкільних навчально-методичних комплектів із всесвітньої історії в основній школі: дис. канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2009. 237 с.

136. Крючкова Е. А. Становление школьных учебников истории нового поколения в современной России: 90-е гг. XX - начало XXI вв.: дис. канд. пед. наук 13.00. 01. Москва, 2005. 267 с.

137. Мороз П. І. Методичні засади шкільного підручника історії стародавнього світу: дис. канд. пед. наук: Спеціальність 13.00.02. Теорія і методика навчання історії. Київ, 2006. С. 7-109.

138. Соловьёва В. Ю. Методика использования локальных учебно-методических комплексов при формировании эколого-краеведческих знаний в школьном географическом образовании: дис. канд. пед. наук: 13.00. 02. СПб., 2006. 164 с.

139. Томаченко О. В. Політика України у галузі шкільної історичної освіти (1991–2009 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук: Спеціальність 07.00.01. Історія України. Луцьк, 2015. 23 с.

140. Якименко С. К. Управление процессом обновления гуманитарного образования через учебнометодические комплекты в современных условиях: дис. канд. пед. наук: 13.00.01. Москва, 1998. 151 с.

IV. Електронні ресурси

141. Бурлакова М. В. Работа с учебником: проблемы, поиск, результат. URL: <http://hotimlshkola.ru/article201>.

142. Вачугова Е. В. Учебно-методический комплект – новая книговедческая категория, или От средства обучения к сценарию образовательного процесса. URL: <http://center.fio.ru/method/resources/ALIKBEROVALYU/1112/vachugova/vachl>

143. Вербицька П. Сучасні підходи до підручника з історії в Україні. URL: <http://www.novadoba.org.ua/data/metod/polina2.html>

144. Гаврилюк Ж. М. Методика реалізації культурологічного змісту в курсі історії України. URL: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals>

145. Класифікація текстів та особливості використання підручника на уроці історії. URL: https://studopedia.su/12_72423_klasifikatsiya-tekstiv-ta-osoblivosti-vikoristannya-pidruchnika-na-urotsi-istorii.html
146. Лекція Наталі Яковенко: Концепція нового підручника української історії. URL: https://lb.ua/society/2010/03/26/34537_lektsiya_natali_yakovenko_kontseptsi.html
147. Малієнко Ю. Б. Формування історичної компетентності засобами підручника з історії середніх віків. URL: <http://ipvid.org.ua/upload/iblock/922/9229cf8f30380fd21ee3d32c442cbf17.pdf>
148. Методи роботи учнів з підручником на уроках історії. URL: <https://www.br.com.ua/referats/Pedagogica/91191-3.html>
149. Мороз І. В. Перше покоління українських підручників із всесвітньої історії: проблеми змісту та структури. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2215
150. Муценко Я. М. До проблеми створення сучасного шкільного підручника з історії в Україні. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/17063/1/Mutsenko.pdf>
151. Організація самостійної роботи учнів з підручником на уроках історії. З досвіду роботи вчителя історії Г. П. Шеремет. URL: <https://www.slideshare.net/ssuser17cef5/ss-60119614>
152. Основні вимоги до змісту і оформлення підручників, навчально-методичних посібників та інших навчальних книг з соціально-педагогічних дисциплін. URL: <https://lektsii.com/3-110500.html>
153. Підручник історії в Україні. URL: <https://commons.com.ua/uk/pidruchnik-istoriyi-v-ukrayini/>
154. Приходько А. С. Підручник з історії як засіб організації пізнавальної діяльності учнів. URL: <http://www.rozumniki.ua/ua/view-articles/id-pidruchnik-z-istor>

155. Смагін І. І. Дидактичний та методичний критерії якісного підручника з історії для старшокласників. URL: <http://ipvid.org.ua/upload/iblock/aa8/aa86cd1f20eb73b97bb0d2232c5d834d.pdf>

156. Смагін І. Методологічні засади аналізу теорії і практики шкільного підручникотворення з суспільствознавчих навчальних предметів // Народна освіта. 2009. №2 (8). URL: <http://www.narodnaosvita.kiev.ua/>

157. Смагін І. Підходи до визначення дидактичної відповідності підручника з історії для старшокласників у процесі оцінювання навчальної літератури. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkolu/44/visnuk_19.pdf